

Roman Romantsov

Pomniki przywódców kozackich we współczesnej polityce historycznej Ukrainy

W ostatnich latach na Ukrainie widoczny jest intensywny proces upamiętniania przywódców kozackich z XVII w. Powstanie nowych pomników wskazuje na wprowadzenie do polityki historycznej tematu walki wyzwolenczej kozactwa ukraińskiego przeciwko Rosji. Celem takiej polityki jest kształtowanie patriotyzmu i tożsamości narodowej mieszkańców Ukrainy w oparciu o symbole kozaczyzny i jej walkę o niepodległe państwo.

Bohdan Chmielnicki w polityce historycznej. Centralne miejsce w polityce historycznej Ukrainy zajmuje hetman kozacki Bohdan Chmielnicki. W oficjalnej ukraińskiej narracji historycznej Chmielnicki znany jest jako przywódca narodowej ukraińskiej rewolucji z XVII w., który stworzył niepodległe państwo, a w 1654 r. podpisał ugodę perejasławską z przedstawicielami cara Rosji, na mocy której tereny znajdujące się pod kontrolą Chmielnickiego przeszły pod kontrolę Rosji. W polskiej oficjalnej narracji historycznej Chmielnicki funkcjonuje jako przywódca Kozaków zaporoskich, którzy zbuntowali się przeciwko Rzeczypospolitej, a podpisanie umowy perejasławskiej jest przedstawiane jako początek wojny polsko-rosyjskiej (1654-1667).

W pamięci kulturowej Ukrainy postać Bohdana Chmielnickiego od dawna zajmuje ważne miejsce. Jeden z pierwszych pomników poświęconych hetmanowi kozackiemu wzniesiono jeszcze w XIX w. w centrum Kijowa z okazji 900. rocznicy chrztu Rusi Kijowskiej. Monument z czasem stał się jednym z symboli stolicy Ukrainy. Postać Chmielnickiego szczególnie często była upamiętniana w latach 50. ubiegłego wieku, w czasach Ukraińskiej SRR, szczególnie w związku z obchodami 300. rocznicy umowy perejasławskiej. Postać Chmielnickiego – oprócz tego, że poświęcono mu znaczną liczbę pomników od Zakarpacia po Krym – uwieczniono też w nazwie miast: miasteczku Perejasław pod Kijowem nadano podwójną nazwę Perejasław-Chmielnicki, a miasto Proskurów w 1954 r. przemianowano na Chmielnicki. Władze radzieckie w swojej polityce historycznej wobec pamięci o Chmielnickim podkreślały, że na mocy umowy perejasławskiej doszło do dobrowolnego połączenia Ukrainy i Carstwa Rosyjskiego. W polityce historycznej Związku Radzieckiego było to na tyle ważne wydarzenie, że zostało upamiętnione w centrum Kijowa. W 1982 r. powstał tam zespół pomników Łuk Przyjaźni Narodów – monument poświęcony robotnikowi rosyjskiemu i ukraińskiemu oraz rzeźby przedstawiające hetmana Bohdana Chmielnickiego oraz Wasilija Buturlina, rosyjskiego ambasadorowi z XVII w., w otoczeniu chłopów.

Po utworzeniu niepodległej Ukrainy w 1991 r. władze zmieniły wizerunek Bohdana Chmielnickiego w polityce historycznej. W oficjalnej narracji Chmielnicki nadal był przedstawiany jako ukraiński bohater narodowy, który starał się zbudować niepodległą Ukrainę. Natomiast podpisanie umowy perejasławskiej oraz podporządkowanie Rosji ziem ukraińskich i wojsk Chmielnickiego traktowane było jak „pomyłkowy” krok hetmana, wynikający głównie z niekorzystnej sytuacji międzynarodowej. Przyłączenie ziem obecnej Ukrainy, w rozumieniu oficjalnej narracji, było skutkiem łamania przez Rosję postulatów umowy perejasławskiej i ekspansywnej polityki rosyjskich carów. Jednym z symboli pogorszenia relacji między Ukrainą a Federacją Rosyjską po aneksji Krymu w 2014 r. i zaangażowaniu się Rosji w konflikt na Donbasie stała się instalacja artystyczna – na Łuku Przyjaźni Narodów namalowano pęknięcie. Pojawiła się też inicjatywa demontażu Łuku i zbudowania na jego miejscu monumentu poświęconego żołnierzom poległym w konflikcie zbrojnym na Donbasie.

Iwan Mazepa w polityce historycznej. W latach 2008-2016 w obwodach charkowskim i połtawskim powstały inicjatywy upamiętnienia przywódców kozackich z XVII-XVIII w. Najwięcej pomników zostało poświęconych hetmanowi Iwanowi Mazepie (1639-1709) – znanemu zwłaszcza z udziału w III wojnie północnej (1700-1721). Zawarł on umowę z królami Polski Stanisławem Leszczyńskim i Szwecji Karolem XII mającą na celu ogłoszenie

niepodległości części terytorium Ukrainy od Carstwa Rosyjskiego. Inne podejście do kwestii upamiętnienia Mazepy pojawiło się po tzw. pomarańczowej rewolucji. W latach 2008-2009 powstały pomniki Mazepy w Kijowie, Czernihowie i we wsi Digtariwka (pomnik Mazepy i szwedzkiego króla Karola XII), w 2016 r. pomnik Mazepy odsłonięto w Połtawie, a w 2017 r. w miejscowości Kołomak pod Charkowem.

Wznoszenie pomników upamiętniających Mazepę w latach 2014-2019 zyskało poparcie prezydenta Petra Poroszenki i polityków, którzy w swoich kampaniach wykorzystywali wizerunek Mazepy jako bohatera walczącego przeciwko Rosji o niepodległość Ukrainy. Poparcie byłych władz dla inicjatywy budowania pomników tak Mazepie, jak i innym przywódcom kozackim miało na celu wprowadzenie do polityki historycznej nowej narracji, która jest oparta na tworzeniu mitu walki wyzwolenczej Ukraińców występujących przeciwko Imperium Rosyjskiemu. Upamiętnienie tych, którzy mieli antyrosyjskie poglądy i zwracali się przeciwko Rosji, służy kształtowaniu patriotyzmu i tożsamości narodowej w ukraińskim społeczeństwie. W tym kontekście Iwan Mazepa nie jest kojarzony ze skrajnie radykalnymi poglądami nacjonalistycznymi i nie prowokuje ostrych konfliktów w dyskursie historycznym – ani w społeczeństwie ukraińskim, ani na arenie międzynarodowej. Na tle konfliktu zbrojnego na wschodzie Ukrainy prowadzonego przy udziale Federacji Rosyjskiej, Mazepa jest przedstawiany jako „zapomniany” bohater walki wyzwolenczej narodu ukraińskiego. Działalność dyplomatyczną Mazepy, zawarcie przez niego umów z państwami leżącymi w Europie, a więc z Polską i ze Szwecją, politycy wykorzystują w celu potwierdzenia i utrwalenia tradycji ciągłości współpracy europejskiej dawnych ukraińskich elit politycznych.

Według ukraińskich mediów duża liczba mieszkańców Połtawy i Charkowa pozytywnie odebrała odsłonięcie pomników poświęconych Mazepie. Jednak trudno nie zauważyć, że inicjatywy upamiętnienia Mazepy uwidaczniają głębokie podziały wśród mieszkańców tych regionów. Część mieszkańców podziela rosyjski punkt widzenia, część zaś pozytywnie ocenia dokonania hetmana, niektórzy nie angażują się w tę debatę. Takie podziały wynikają z niekonsekwentnej polityki pamięci prowadzonej przez władze ukraińskie, z braku wiedzy na temat epoki kozackiej i biografii Mazepy oraz z dużego wpływu rosyjskiej polityki pamięci w tym regionie Ukrainy.

Petro Konaszewicz-Sahajdaczny w polityce historycznej. Hetman kozacki oraz jeden z najbardziej znanych w Europie Wschodniej dowódców wojskowych z XVII w. – Petro Sahajdaczny – w ukraińskiej narracji ukazany jest jako bohater narodowy walczący przeciw Imperium Osmańskiemu i Carstwu Rosyjskiemu. W niepodległej Ukrainie wzniesiono mu cztery pomniki: w okolicach Chocimia (1991), we wsi Kulczyce (1992), w Kijowie (2001) oraz w Sewastopolu (2008), a od 2014 r. w Charkowie. Imię Sahajdacznego nadano również flagowemu okrętowi marynarki ukraińskiej.

W polityce historycznej Ukrainy, szczególnie podczas prezydentury Wiktora Juszczenki, podkreślano skuteczność działań wojsk kozackich pod dowództwem Sahajdacznego przeciw armii rosyjskiej pod koniec tzw. drugiej wojny polsko-rosyjskiej (1609-1618), kiedy oddziały kozaków dowodzone przez Sahajdacznego wraz z wojskami polskimi i litewskimi wzięły udział w oblężeniu Moskwy. O ile w ukraińskiej polityce historycznej Sahajdaczny był symbolem zwycięskiej walki, o tyle w polityce historycznej Federacji Rosyjskiej hetmana kozackiego postrzegano jako wroga. Z tego powodu po aneksji Krymu pomnik w szczególnie ważnym dla rosyjskiej polityki historycznej Sewastopolu został zdemontowany i przeniesiony do Charkowa. Przeniesienie pomnika do Charkowa na pewno służyło konsolidacji części społeczeństwa we wschodniej części Ukrainy wokół idei kozactwa, co wzmocniło patriotyczne uczucia mieszkańców tego regionu wobec Ukrainy.

Sicz Zaporoska w polityce historycznej. W oficjalnej ukraińskiej narracji historycznej Sicz Zaporoska funkcjonuje jako symbol wolności i walki Kozaków o niepodległe państwo ukraińskie. W polityce historycznej po 2014 r. pamięć o Siczy Zaporoskiej jest wykorzystywana do jednoczenia społeczeństwa w obliczu agresji ze strony Federacji Rosyjskiej. Odzwierciedleniem tego jest popularność symboli kultury kozackiej – używanie wizerunków Kozaków oraz elementów ukraińskiej kultury ludowej z XVII w. na plakatach i ulotkach mających związek z różnymi formacjami wojskowymi na Ukrainie. Wśród wojskowych oraz uczestników działań zbrojnych na Donbasie popularnością cieszyły się fryzury Kozaków – tzw. oseledce, a wśród społeczeństwa – koszulki z symbolami kozaczyzny. Zwiększyła się też liczba odwiedzin skansenów, budowanych zgodnie z XVII-

wieczną tradycją kozacką. Sicz Zaporoska stała się jednym z tych symboli, wokół których władze próbują konsolidować dość podzielone społeczeństwo Ukrainy.

Percepcja w Polsce. W Polsce budowanie pomników przywódców kozackich z XVII w. nie wywołuje nadmiernych emocji, także tych negatywnych. Wynika to ze znikomej wiedzy na temat kozaczyzny, która już dawno uległa mitologizacji i posiada cechy bardziej romantyczne. W polskim społeczeństwie postać Iwana Mazepy jest mało znana i dlatego odbiera się ją raczej neutralnie. Bohdan Chmielnicki, choć nie jest postrzegany jednoznacznie, również nie jest traktowany jako antypolski.